

PETER WESTBERG: Domstols Officialprövning. En civilprocessuell studie i anslutning till RB 17:3 p 1. Acta Societatis Juridicae Lundensis. Skrifter utgivna av Juridiska Föreningen i Lund Nr 99. Juristförlaget i Lund (Distribution: Akademibokhandeln i Lund). Lund 1988. 1040 s.

Arbetet är docenten Westbergs doktorsavhandling. De drygt ettusen sidorna kretsar kring en enda mening i rättegångsbalken, nämligen RB 17:3 p 1:

”Dom må ej givas över annat eller mera än part i behörig ordning yrkat.”

Avhandlingens tema utgörs av den verksamhet ex officio som domstolen öppet eller dolt kan bedriva såvitt gäller av part framställt yrkande i tvistemålsrättegången. Enligt författaren finns det i vart fall sex metoder (officialprövningsmetoder) för domstolen att öva inflytande över rättegångens ram och då närmast yrkandet. Begreppsbildningen är ny och författarens egen. Genom den försöker han påvisa att officialprövning kan sägas faktiskt förekomma i större utsträckning än vad även en initierad iakttagare tänker sig. Metoderna är följande:

1. Domstolens tolkning av parts yrkande.
2. Lagtolkning av uttrycken ”annat” och ”mera”.
3. Domarens materiella processledning.
4. S. k. officialföreläggande, nämligen att domstolen genom ett formligt föreläggande tvingar fram en processhandling.
5. Domskälsinriktad officialprövning, som inte direkt påverkar rättegångens ram utan utgörs av domskälsvis gjorda uttalanden om bl. a. talans utformning.
6. Domslutsinriktad officialprövning, som innebär att domstolen i vissa typer av mål kan gå utöver parts yrkande; således vad som hittills ansetts vara officialprövning.

Även rättsverkningarna i de olika fallen av otillåten, felaktig eller underlåten officialprövning analyseras.

Syftet med dispositionen och framställningen är enligt författaren att beskriva huvudlinjen i domstolens officialprövning och att jämföra de olika metoderna med varandra.

Efter att inledningsvis i kapitel 1 ha orienterat läsaren om debatten förr och nu runt rollfördelningen mellan domare och parter i civilprocessen och betonat denna frågas fundamentala betydelse, övergår framställningen i kapitel 2 till en klar och koncis beskrivning av den nyckelställning RB 17:3 p 1 har i rättegången. Därefter får var och en av de olika metoderna för officialprövning ett eget kapitel (3–8) och arbetet avslutas som sig bör med sammanfattning och resultat i kapitel 9 som också är det sista. Avhandlingens tyngdpunkt ligger främst i kapitel 3–5 som i nu angiven ordning behandlar tolkning av parts yrkande, lagtolkning av uttrycken ”annat” och ”mera” i 17:3 p 1 samt materiell processledning.

Kapitlet om tolkning av parts yrkande behandlar först ingående allmänna tolkningsläror i förhållande till parts yrkande. Därefter tas kravet på bestämt yrkande upp till prövning. Författaren övergår vidare till att behandla vilket tolkningsunderlag som kan finnas och diskuterar vad nya eller ändrade uppgifter om innehållet i parts yrkande kan innebära. I kapitlet behandlas en rad olika konkreta tolkningsproblem såsom domstolens

möjlighet att i ett yrkande om fastställelse av skadeståndsskyldighet intolka en (subsidiär) begäran om kvotfastställelse av skadeståndsansvaret mellan parterna, att i ett yrkande om fastställelse av äganderätt till visst objekt intolka ett yrkande om bättre rätt till objektet, att i ett yrkande om fastställelse av ett av parterna träffat avtal kunna intolka en begäran om fastställelse jämväl av avtalsinnehållet eller däri ingående skyldighet för svaranden att göra eller att underlåta något och att i ett ändringsyrkande om befrielse från skadeståndsskyldighet, underhållsskyldighet eller annan förpliktelse kunna intolka en (subsidiär) begäran om jämkning av utdömt belopp.

Kapitel 4 har följande struktur. Efter en inledning med en grundlig genomgång av gängse lagtolkningsläror och deras möjliga anpassning till tolkning av uttrycken "annat" och "mera" beskrivs materiella identitetskriterier i form av t. ex. penningbelopp, mått- och viktenheter samt tids- och arealfaktorer. Därefter kommer turen till materiella identitetskriterier i form av kvalitativa faktorer som handlingsmönster, materiella (fysiska) eller immateriella (imaginära) objekt och rättsliga objekt (rättigheter). Slutligen diskuteras domstolens bundenhet vid processuella identitetskriterier och här urskiljs följande: positiv fullgörelsetalan och förbud, fullgörelse och fastställelse, positiv och negativ fastställelse, alternativa och kumulativa yrkanden samt turordningen mellan alternativa yrkanden. Författaren har valt ut ett antal konkreta lagtolkningsproblem för ingående diskussion. Bland dessa kan nämnas huruvida svaranden måste framställa jämknings- eller avräkningsyrkande eller om RB 17:3 p 1 ger stöd för sådan jämkning eller avräkning utan formligt yrkande, om domstolen vid talan om bättre rätt till viss egendom kan tillerkänna kändanden endast viss andel däri, om domstolen utan uttryckligt stöd i parts yrkande kan bestämma tidpunkten för svaranden ålagd prestation, om domstolen utan direkt stöd i parts yrkande kan i domslutet utsätta villkor för kändandens motprestation, om domstolen kan tillerkänna kändanden nyttjanderätt såsom varande något "mindre" än yrkad äganderätt och slutligen huruvida domstolen kan förklara visst avtalsvillkor ogiltigt, trots att kändanden yrkat att avtalet i dess helhet skall förklaras ogiltigt.

Hela denna genomgång gäller således domstolens bundenhet vid "annat" eller "mera" i förhållande till yrkandets processuella karaktär och civilrättsliga innehåll.

Kapitel 5 ägnas materiell processledning och har som huvudtema den materiella processledningens inriktning och omfattning i förhållande till yrkandet. Först behandlas språkliga och processuella brister i yrkandet. De processuella bristerna diskuteras i detalj under följande rubriker: otillåten fullgörelse- eller fastställsetalan, talerättsfrågor, res judicata och lis pendens. Där hävdas att domstolen har utrymme att genom processledning hjälpa kändanden att bota en brist som annars skulle leda till käromålets avvisning. Därefter kommer brister i yrkandet av materiell art och det gäller frågor som att domstolen uppfattar yrkandet som ohållbart eller mindre adekvat vid en jämförelse med relevanta civilrättsliga regler eller åberopade rättsfakta, uppenbarligen ett mycket angeläget och känsligt problemområde. Här finns t. ex. följande frågor behandlade: nytt yrkande eller modifikation av det ursprungliga yrkandet, ändamålsenligt eller rimligt yrkande, uppenbart ogrundat yrkande, betydelsen av reglerna om ändring av talan och res judicata och av målets indispositiva karaktär samt slutligen betydelsen av civilrättsligt tvingande lagstiftning. Under dessa rubriker diskuteras

sådana konkreta rättstillämpningsfrågor som huruvida domstolen skall animera käranden att yrka högre belopp än som gjorts, om domstolen bör försöka förmå svaranden att framställa ett jämningsyrkande, om domstolen bör animera käranden att yrka att svaranden skall installera reningsanordningar i sin fabrik då käranden har yrkat att svaranden skall förbjudas att över huvud taget bedriva miljöskadlig verksamhet, om domstolen bör förmå käranden — som yrkat att produkter med visst varumärke skall förstöras — att i andra hand begära varumärkets utplåning.

Kapitlen 3–5 (och för övrigt också 6–8) har ävenledes gemensamma frågeställningar. De viktigaste är beskrivningen av inslagen av officialprövning i domstolens tolkning av parts yrkande och lagtolkningen samt i samband med processledningen. Ytterligare en gemensam fråga är vad som kallas ”efterforskning”. Under avsnittet om efterforskning i de olika kapitlen följer sig frågan i vad mån domstolen skall eller bör efterforska fakta eller förhållanden som inte anförts av part.

Kapitel 6 behandlar speciella fall med officialförelägganden och då främst måltyper som mål om patent eller mål om äganderätt till fast egendom eller rättigheter däri.

Domskälsinriktad officialprövning är kanske inte den mest träffande beskrivningen av innehållet i kapitel 7. Vad som behandlas är betydelsen av olika uttalanden i domskälen. Tyngdpunkten i kapitlet ligger i de olika betydelser som tillskrivs uttalanden i domskälen och här urskiljer författaren ett flertal domskälsfunktioner av vilka de viktigaste är kontrollfunktionen, rättssäkerhetsfunktionen och prejudikatsfunktionen. Även om det kanske är svårt att tala om någon specifik metod, passar detta kapitel ändå väl in i arbetet och det ger ett gott bidrag till den i övrigt i svensk rätt ganska magra rättsvetenskapliga behandlingen av domskälen och deras betydelse.

Kapitel 8 slutligen — domslutsinriktad officialprövning — behandlar det område som traditionellt har ansetts innebära officialprövning. Således de fall där domstolen på eget initiativ — under vissa förutsättningar — skall eller får sakpröva och döma över annat eller mera än part yrkat. De måltyper det gäller är mål om expropriation och om tomträtt, vårdnads- och umgängesrättsmål, mål om fastighetsbildning samt mål om arvs- och gåvoskatt. Framställningen är ovanligt grundlig och övertygande. Särskilt gäller det arvs- och gåvoskattemålen och här får läsaren en upplysande förklaring till den besvärliga processuella behandling dessa mål erhåller främst i hovrätt.

Slutligen bör några ord sägas om Westbergs resultat som återfinns i kapitel 9. Han hävdar med rätta att bilden av en helt partsstyrd tvistemålsrättegång knappast är en rättvisande beskrivning av praxis. I stället är t. ex. rätt långt gående tolkning av yrkanden och kraftfull materiell processledning vanliga och viktiga inslag i den nutida civilprocessen.

Westberg har i sitt arbete lämnat ett viktigt bidrag till förståelsen av RB 17:3 p 1 och dess idébakgrund vilket också har stort praktiskt värde genom sin ingående juridiskt-tekniska probleminventering med diskussion och lösningsförslag. Det finns således all anledning för rättegångsjurister att ha Westbergs avhandling tillgänglig när processuella tolkningsfrågor och andra problem gällande yrkanden kan väntas uppkomma. Detta underlättas också av det facila pris om 200 kronor som arbetet betingar.¹

¹ Förlaget har sedan recensionen skrevs tvingats höja priset för boken.

